

עמנואל יפה ז"ל

בגיל וברעדה ליווה עמנואל יפה את גידולה של מערכת הכשרת המורים. בגיל - שהרי אין לך אמת-מידה טובה יותר להעריך את שיעור התפתחותה של המדינה, משיעור גידולה של מערכת הכשרת המורים, שאינה אלא אספקלריא מאירה של מערכת החינוך כולה; בגיל - גם בגין הבשורה, שגידול זה טומן בחובו, שהרי רבים "מבני העניים" הם-הם המתדפקים על שערי המוסדות להכשרת מורים, וגדול הסיכוי, שמהם תצא תורה ודרכם תבוא הגאולה לדורות של מצוקה, להם ולצאצאיהם אחריהם; אך גם ברעדה, שהרי מניין ישאבו הם - דור ראשון להשכלה - את תעצור-מות-הנפש לשמש מורי הוראה בישראל ומחנכי הדור, שעה שהמטען הרוחני שבי-דיהם אין בו כדי לכלכל את תלמידיהם, בחינת "רבי לא שנאה, ר' חייא מניין לו?...".

חרדה זו היא שהדריכה את מנוחתו והיא שהניעה את מעשיו כקברניטה של הכשרת המורים; והיא שמצאה את ביטוייה בכינוסים של מנהלי המוסדות ובפגישותיו עם מורי המורים.

מתוך כך הגה את הרעיון לחבר רשימת ספרים, מעין "ספריית-יסוד", שתשמש כחובה וכזכות גם יחד לפרחי ההוראה, כתנאי בל-יעבור לכניסתם להוראה וכ"מורה נבוכים" בדרכם החינוכית.

לא זכה המנוח לראות בפרסום המאמר. לא זכה המנוח לתגובות שציפה להן כמצע לוויכוח ולבדק-בית בנושא, שהיווה את מפעל-חייו.

חוב של כבוד הוא למוסד, שעשה בו פרק-זמן כאחד מראשוני מוריו, לפרסם בזה ברבים את ההצעה, שהיא בגדר צוואתו הרוחנית; תועמד ההצעה לדיון פומבי, כדי להגות בה ולהפוך בה ולצרפה בכור הניסיון.

נזכור את עמנואל יפה, שהעלה את הכשרת המורים לדרך של בניין וסתירה - סתירה לצורך בנייה מחדש ובנייה מחדש לצורך בדק-בית מתמיד ורצוף, לחיזוק הטפחות ולהעמקת היסודות.

ש"צ

אתר דעת - מכללת הרצוג

www.daat.ac.il

“ספרית-יסוד” - קריאת-חובה

אפתח בציטטה מתוך דברים שכתבתי במקום אחר:¹ “התלמיד בבית-המדרש, המבקש להיות מורה ומחנך בישראל... יצטרך לקבל על עצמו את חינוכו - הווא - כאדם, כעובד, כמורה וכמחנך לפני שיוכל לכוון את למידתם של אחרים... ולפני שיוכל לכוון את התחנכותם של אחרים... ראשית, התלמיד יעשה ככל יכולתו כדי להרחיב את השכלתו ולהעמיקה... זאת על-ידי קריאה מתוכנת, נבחרת, שתהיה מלווה בדיונים ובסיכומים - ביחידות, בצוותים של חברים, או במסגרות אחרות. כאן תפקיד חשוב - וחדש - למחנכים בבית-המדרש: לייעץ ליחידים ולקבוצות בבחירת הקריאה, לכוון את הקריאה, להשתתף בדיונים שלאחר הקריאה ולתמוך במתקשים בקריאה... במדעי האדם והחברה, במדעי הטבע ובמדעים המדויקים, במדעי הסביבה (במידה שלא נכללו בקודמים), במדעי הרוח ובפרקי-הגות למיניהם.”

ועוד ציטטה²: “חובות התלמיד בזמן הכשרתו במוסד להכשרת עובדי הוראה... שעליו למלא בכוחות עצמו... והמוסד... יספק לתלמידיו את האפשרויות הנדרשות למילוי חובות אלה. מכל מקום, המוסד אחראי לבדיקה אם נתמלאו: ... קריאה מבוקרת של 24 “ספרים גדולים” בספרות ובמדעים השונים... מחוץ לנדרש בלימודים הסדירים של המוסד...”

כותב הדברים האלה אינו נוטל לעצמו זכות ראשונים בעניין זה. קדמו לו רבים וטובים בכל הדורות, שתבעו למידה עצמית והתחנכות עצמית באמצעות קריאתם של “ספרים גדולים”. בין האחרונים נזכיר את אליעזר ריגר ז”ל, שתבע “לתת בידי התלמידים (במוסדות להכשרת מורים וגננות) ספרים פדגוגיים ואחרים לקריאה תחת אשר יקבלו הכל מפי המורה”³; וד”ר ארתור בירם ז”ל, מנהלו הדגול של בית-הספר הריאלי העברי בחיפה, שהקים בית-מדרש למורים ולגננות ליד בית ספרו, אף ביצע במשך שנים רעיון זה: לא זו בלבד, שהוטלה על התלמידים “קריאה ביתית” לצורכי לימודיהם הסדירים בבית-המדרש ולהרחבתם של לימודים אלה, אלא שהם נדרשו לקרוא בבתי-הספר ספרי הגות ועיון (עפי”ר מסות) וקריאתם זו היתה נבדקת בצורה של “קולוקביום”, שניהלו מורים בהשתתפות קבוצות של תלמידים. כל מורה הדריך בקריאתם של ספרים, שהיה קרוב אליהם ובקיא בהם, וכל תלמיד קרא מן הספרים האלה מספר קבוע של ספרים, לפי בחירתו, וקריאתו נבדקה, כאמור כבר, ע”י אחד המורים עם קריאתם של חבריו שבחרו באותם הספרים. כותב הדברים האלה, שהיה סגנו של בירם בניהול “הסמינר”, למד זאת איפוא בעיקר ממנו.

גם “ועדת דושקין” הציעה בדו”ח שלה⁴ משהו בכיוון זה: שנת-הלימודים במוסדות

- 1 “הרהורים על חינוכו - והתחנכותו של המחנך”, בקובץ “על מחנכים וחינוכם”, הוצ’ המח-לקה להכשרת עובדי הוראה במשרד החינוך והתרבות, ירושלים תשל”ו (1976), עמ’ 6-7.
- 2 “אקאדמיזציה והומאניזציה בהכשרת המורים” - שם, עמ’ 10.
- 3 אליעזר ריגר: “החינוך העברי בארץ-ישראל”, הוצ’ “דביר”, תל-אביב, ת”ש (1940), כרך ב’, עמ’ 287.
- 4 “בחינוך ובתרבות” מס’ 6 (30), הוצ’ משרד החינוך והתרבות, ירושלים, תשכ”ב (1962), עמ’ 7.

אתר דעת - מכללת הרצוג

להכשרת מורים תהיה מחולקת "לשלושה שלישים, אשר בכל אחד מהם תהיה שלמות מסוימת וביניהם יהיו תכונות קצרות פנויות לקריאה עצמית... ולהכנות עבודות עצמאיות". המלצה זו לא נתבצעה וגם לניסיונות אחרים של למידה עצמית וקריאה עצמית, שהחלו פה ושם, לא היה המשך רצוף, פרט ל"פרויקטים" מסוימים, שעודם נהוגים במוסדות בודדים.

המדובר בשני דברים שונים: האחד, הצורך בקריאה עצמית במסגרת הלימודים הקבועים במוסד להכשרת עובדי הוראה; השני, הצורך בקריאה נוספת כדי להרחיב את דעתו ואת השכלתו של "הסמינריסט" וכדי להרגיל אותו בקריאה כגון זו גם לאחר מכן – עד לסוף הקריירה שלו כמחנך ועד סוף ימיו כאדם משכיל.

לראשון: אין כיום חולק על כך, שהלומד חייב להיות שותף פעיל בתהליך הלמידה שלו, שאם לא כן, לא ילמד כלל או שילמד רק מעט ממה שהיה מסוגל ללמוד. ואם בכל תלמיד כך, בתלמיד המוסד להכשרת עובדי הוראה על אחת כמה וכמה; אבל הדברים נכונים גם לגבי הילדים בכל גיל וגיל – כל גיל לפי יכולתו והמיומנות שקנה לו או שהוקנתה לו. מכל מקום, "הסמינריסט" אינו יכול "להתפרנס" על הרצאותיהם של מוריו ועליו לקרוא, לקרוא הרבה, לקרוא לקראת השיעור ולקרוא בעקבות השיעור, לקרוא ב"מקראות" שונות וב"לקוטים" שונים ולקרוא עוד יותר מזה ב"מקורות" וב"ספרי-יסוד" בלימודיו. אין הדברים באים למעט בערכה של הרצאת המורה, שהיא טובה מאד לשעתה, ואין הכוונה לזלזל בדיון ובוויכוח של צוותי התלמידים או כיתותיהם – דיון וויכוח אלה רצויים ביותר! הדברים באו רק להדגיש את המקום המרכזי, שהיתה הקריאה צריכה לתפוס בהכשרתו של המחנך, אך אינה תופסת כן. ולא הייתי מסתפק גם בכל הקריאה, שנדרשה למעלה לצורכי הלימודים הסדירים והייתי מוסיף עליה "קריאה מלימה" נרחבת בכל לימוד ולימוד.

אולם כאן באנו לעסוק בעיקר בצורך השני, "הצורך בקריאה נוספת כדי להרחיב את דעתו ואת השכלתו של "הסמינריסט" וכדי להרגיל אותו בקריאה כגון זו" (כאמור למעלה). אחד מסימניו של אדם – בן-תרבות הוא, שהוא אוהב ספר. סימן אחר לו, שידיעותיו והתעניינותו חורגות מתחום התמחותו ומן הנדרש למשלח-ידו. מבחינה זו מצויים הרבה מומחים בשטחים שונים, שאינם "בני-תרבות" למרות כל מומחיותם, ואסור לו למחנך להיות כאחד מהם. ואין ספק, שכית-הספר הטוב ביותר וכית-המדרש הטוב ביותר לא יוכלו לצייד את המחנך – בן-התרבות – בכל מה שראוי לו לדעת, להכיר, לחשוב עליו ולהתעניין בו. האמצעי הטוב מכל האמצעים לכך תהיה הקריאה הנבחרת, המתוכננת, המכוונת, המודרכת והמבוקרת.

בשנים תשל"ד-תשל"ה (1974-1975) ניסה כותב הדברים האלה, שהיה אז מנהל האגף להכשרת עובדי הוראה ולהשתלמותם, לערוך רשימת ספרים ל"ספריית-יסוד למורה ולגננת"⁵ והרשימה נערכה, אולם הניסיון לא הניב עד כה פרי רב. בחדש אלול, בשנת תשל"ד, הוא שלח חוזר אל כחמש-מאות איש בישראל – אנשי מדע

5 "ספריית-יסוד למורה ולגננת – ניסיון של הצעה", הוצ' האגף להכשרת עובדי הוראה ולהשתלמותם, משרד החינוך והתרבות, ירושלים, אלול תשל"ה (אוגוסט 1975; בשכפול).

אתר דעת - מכללת הרצוג

ומומחים במוסדות להשכלה גבוהה, מורים ומחנכים, סופרים ואנשי-רוח - ובו כתב, בין השאר:

"בנוסף על ההשכלה הכללית הניתנת ללומדים באותם המוסדות (במוסדות להכשרת עובדי הוראה); בנוסף על ההתמחות בדיסציפלינות מסוימות...; בנוסף על הלימודים הפדגוגיים והפסיכולוגיים וההכשרה המקצועית הניתנת להם; הנוסף על חפשיים דרכיים "ל הרחבת אופקיהם" כאנשים משכילים וכמחנכים המעורים במתרחש בארץ ובעולם ומבינים... את המתרחש ואת המתחדש במדעים השונים..."

אי לזאת נתבקש כל אחד ממקבלי החוזר "להציע... ספר או ספרים במקצועות או בשטחים (שהוא) מומחה בהם או קרוב אליהם או מחשיב אותם במיוחד לתכלית זו של "הרחבת אופקים", ספרים שאפשר יהיה להשתמש בהם כחומר של קריאת-חובה להדיוטות, שאינם יודעים הרבה, או אינם יודעים מאומה, במקצועות אלה, וגם אינם צריכים להתמחות בהם הרבה. רצוי, שכל ספר מדעי יהיה מבוסס ומעודכן מבחינה מדעית, ועם זאת "פופולארי" ונוח ביותר לקריאה, אם גם הקריאה בו תהיה מודרכת..." במיוחד הודגש הצורך בספרים נבחרים מן "ההגות האנושית והיהודית, המדע, הספרות והאמנות".

יותר ממאתיים מן הנשאלים השיבו והציעו ספר או ספרים במקצועותיהם ואף בשטח-חיים אחרים, וכך נתקבצה רשימה של כמעט 450 ספר, רובם בעברית ורק 75 מהם בלשונות אחרות. רשימה זו חולקה למדורים כלהלן⁶:

א. עם ישראל וארץ-ישראל:

1. היסטוריה וסוציולוגיה של עם ישראל.
2. פילוסופיה יהודית; דת ומסורת בישראל.
3. גיאוגרפיה של ארץ-ישראל.
4. ארכיאולוגיה של ארץ-ישראל.
5. בוטניקה וזואולוגיה של ארץ-ישראל.

ב. מדעי הרוח וספרות:

6. ספרות כללית ועברית -
 - 6.1 ספרות יפה.
 - 6.2 ביקורת הספרות וחקר הספרות.
7. פילוסופיה (וראה למעלה א'-2).
8. היסטוריה (וראה למעלה א'-1).
9. בלשנות - כולל בלשנות עברית.
10. חינוך (וראה להלן ה'-23).
11. משפטים - כולל משפט עברי.

ג. אמנויות (כולל אמנות יהודית וישראלית):

12. אמנות כללית.
13. מוסיקה, מחול ותנועה.

6 בעבודה זו עסק ה' ארי גיל.

אתר דעת - מכללת הרצוג

14. דרמה.

15. אמנויות פלאסטיות (ציור ופיסול).

ד. מדעי-הטבע ומדעים מדויקים:

16. מדע כללי.

17. מתמטיקה וסטטיסטיקה.

18. פיסיקה וכימיה.

19. טכנולוגיה.

20. ביולוגיה וזואולוגיה.

ה. מדעי החברה והאדם:

21. פסיכולוגיה, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה (וראה א'-1).

22. עבודה סוציאלית וסיעוד.

23. רפואה, חינוך גופני, חינוך מיני.

24. מדעי המדינה, כלכלה, מינהל, קומוניקאציה.

ו. מדעי הסביבה:

25. גיאוגרפיה (וראה למעלה א'-3 ולהלן ז'-29,28,30).

26. הידרולוגיה, אקולוגיה, לימודי האתמוספירה.

27. אדריכלות ובינוי ערים.

ז. לימודי האזור:

28. מדינות ערב והערבים.

29. אסיה.

30. אפריקה.

בכל מדור נרשמו הספרים שהוצעו לנושא זה ע"י המציעים השונים. כיוון שהמציעים לא נתחלקו מראש לקבוצות שוות, וכיוון שההיענות לפנייה היתה רבה יותר בחוגים מסויימים מאשר בחוגים אחרים, וכיוון שלא נקבע מספר לספרים המוצעים ע"י כל מציע, נוצרו מדורים משופעים בספרים ולעומתם מדורים דלים ביותר. למשל, במדור א'-1, היסטוריה וסוציולוגיה של עם ישראל, נרשמו 64 ספרים (מהם 4 בלשונות זרות); במדור א'-2, פילוסופיה יהודית, דת ומסורת, נרשמו 60 ספר (כולם בעברית, אך ביניהם תרגומים רבים); אך לעומתם במדור ב'-11, משפטים, נרשמו 4 ספרים; כך גם במדור ה'-22, עבודה סוציאלית וסיעוד (מהם אחד לועזי); במדור ג'-13, מוסיקה, מחול ותנועה, נרשמו שלושה ספרים, וכן במדור ג'-15, אמנויות פלסטיות; ורק ספר אחד נרשם בכל אחד מן המדורים הבאים: ג'-14, דרמה (והספר הזה לועזי); ז'-27, אדריכלות ובינוי ערים (כנ"ל); ז'-30, אפריקה.

רשימת הספרים ב"ספריית-יסוד למורה ולגננת"⁷ טעונה אפוא עריכה, השלמה ועיבוד נוסף. אולי אין רע בעשירותם של המדורים העשירים: יהיה כל תלמיד רשאי לבחור את המכסה המוטלת עליו מתוך מבחר גדול ביותר. אולם אין להשאיר את המדורים העניים בעוניים. ואפשר, שכל המבנה כולו דורש שיפוץ או שינוי או שבת-מדרש שונים יערכו לעצמם רשימות שונות, והרשימה הנ"ל תשמש להם רק בסיס לפעולתם.

7 ראה הערה 5.

אתר דעת - מכללת הרצוג

אך עיקר הפעולה הוא, כמובן, בקריאת הספרים ע"י תלמידי בית-המדרש ובהכוונתה ובבדיקתה של קריאה זו. דרכים שונות ורבות מצויות לארגון הפעולה ולביצועה. להלן דוגמה "בראשי-פרקים":

א. התלמיד המתקבל ללימודים בבית-המדרש מקבל – עם שאר המסמכים וההוראות הניתנות לו – גיליון של הוראות והנחיות בנושא זה וכן את רשימת הספרים לבחירה. כל הספרים האלה יהיו מצויים בספריית בית-המדרש בעותקים אחדים. ספרים המומלצים במיוחד ע"י המוסד יירכשו במספר כזה, שתהיה אפשרות של "קריאה-מו-נית" בהם באותו הזמן, כדי להקל על ההכוונה וההדרכה של הקריאה ועל בדיקתה.

ב. ברשימת הספרים הנ"ל יצוין ליד שמו של כל ספר מיהו המורה, שידריך בקריאתו ויבדוק ויעריך קריאה זו. כך יוכל כל תלמיד המבקש לקרוא ספר באחד המדורים להיוועץ במורה המתאים לפני בחירתו של הספר וכמשך הקריאה בו. אגב, המוסד יכול להתקשר עם "מדריכי-קריאה" נוספים על מוריו, מאנשי המקצועות השונים שבאזור.

ג. ההנחיות לקורא, שנזכרו בסעיף א' שלמעלה, לא זו בלבד שתקבענה לו כמה ומתי עליו לקרוא (ראה להלן בסעיף ד'), אלא שתתנה לו הדרכה בקריאה עצמה: מה לחפש בספר – בשטח שהוא זר לקורא, כיצד לערוך רשימות לעצמו, איך להעמיד שאלות ולהשיב עליהן, מה עליו להכין לקראת בדיקתה של הקריאה וכיו"ב.

ד. ההנחיות תקבענה גם מכסת-מינימום לקריאה. למשל: במשך שלוש שנות-לימודיו (או שתי שנים?) יחויב התלמיד לקרוא לא פחות מ-24 ספר, כאמור לעיל, בסה"כ. מכסה זו תחולק "מיכנית" בין שבעת פרקי הרשימה, שהבאנו למעלה (אם נקבל רשימה זו, שהרי היא דוגמה בלבד, בינתיים) והקורא חייב לקרוא שלושה ספרים, לפי בחירתו, בכל פרק. את שלושת הספרים הנותרים יבחר כרצונו מן הרשימה כולה, אך בית-המדרש יכול לקבוע, שבחירה זו לא תיעשה מן הספרים במקצועות, שהתלמיד מתמחה בהם בלימודיו, או – להיפך – שהספרים יהיו דווקא בנושא הדרוש להתמחותו של התלמיד.

ה. כן תקבענה ההנחיות גם מסגרת-זמנים לקריאה, כגון שלושה ספרים לכל שלישי של כל שנה, פרט לשליש האחרון של שנה ג', או כל מסגרת אחרת. הן גם תקבענה את דרכי הרישום לבדיקה (אם בצורת "קולוקביום", כאמור לעיל, או בצורה אחרת).

ו. לכל תלמיד יהיה "גיליון קריאה" ובו יירשמו הפרטים העיקריים על קריאתו מתוך "ספריית-היסוד": התאריכים, שמות הספרים, הערותיו של "מדריך-הקריאה" וההערכה על הקריאה של כל ספר. התלמיד לא יוכל לקבל את תעודת-הגמר של המוסד עד שימלא את כל חובותיו בעניין הקריאה הזאת.

ועדיין לא הצענו פיתרון להרבה מן השאלות, שתתעוררנה בקשר לפעולה זו, אם יוסכם עליה ובמוסד שירצה לעשותה. למשל, יש לקבוע את שכרם של "מדריכי-הקריאה" (אולי שעת-תקן-שנתית אחת לכל 30 קוראים?) ואת דרכי הדיווח שלהם להנהלת המוסד ובמיוחד למדריך הפדגוגי של כל קורא. וחשובות מאלה הן שתי שאלות אחרות: כיצד לעורר את התלהבותם של המורים – "מדריכי-הקריאה" וזולתם לעניין זה? וכיצד לעשות את הקריאה הזאת לפעולה – מצוין של התלמידים די, להפוך אותה להרגל, שהתלמידים ימשיכו בו גם אחרי שיהיו פטורים מן החובה "החיצונית"?

בית המדרש המעוניין בקידומם של תלמידיו, בהרחבת השכלתם ובהעשרת אישיותם,

אתה דעת - מכללת הרצוג

יצטרך לקבוע לעצמו את התשובות לשאלות אלה ולשאלות רבות אחרות בנושא "קריאת החובה" או "ספריית-היסוד". החוכרת "ספריית-יסוד למורה ולגננת - ניסיון של הצעה"⁸ נשלחה בסוף תשל"ה לכל המוסדות להכשרת עובדי הוראה, והם רשאים להשתמש בה בכל דרך הנראית להם.

ועוד הערה אחרונה: עניין הקריאה העצמית, המודרכת והחופשית, אינו נושא לטיפול בכתב-המדרש בלבד: יש להרגיל בו את התלמידים בני כל הגילים, גיל-גיל לפי יכול-תו. ו"ספריית-היסוד", שהצענו, איננה מסיימת את תפקידה עם סיום הלימודים בבית-המדרש: הקריאה להרחבת הדעת ולהעמקת ההשכלה צריכה להיות נוהג של כל איש-חינוך ועובד-הוראה, כל ימי חייו - נוהג והרגל ותענוג!

8 ראה הערה 5. חוברות נוספות אפשר לקבל מן המחלקה להכשרת עובדי הוראה, משרד החינוך והתרבות, ירושלים.